

LATIFALARNING O‘ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGIDA
O‘RGANILISHI TARIXI**Mardonov Maxmud Sobir o‘g‘li***tadqiqotchi, Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, <tel:998933181397>,
gmail: mmaxmud1992@gmail.com*

Annotatsiya. Xalq og‘zaki ijodi janrlari har bir fan, sohaning muhim nazariy masalalari bo‘ladi. Badiiy adabiyotni o‘rganuvchi fan adabiyotshunoslik deb ataladi. Xalq og‘zaki poetik ijodini o‘rganish sohasini folklorshunoslik deymiz. Folklorshunoslik adabiyotshunoslik tarkibidagi mustaqil fan hisoblansa-da, o‘rganish ob‘ekti badiiy adabiyot bo‘lgani sabab bir qator umumiy va mushtarak jihatlar bor. Xususan, janrlar masalasi adabiyotshunoslik uchun ham, folklorshunoslik uchun ham muhim hisoblanadi. Faqat adabiyotshunoslikda yozma adabiyot vakillari qalamiga mansub g‘azal, ruboiy, doston, noma kabi (mumtoz adabiyot); she‘r, hikoya, roman, drama kabilar (zamonaviy adabiyot) ning janr xususiyatlari o‘rganiladi. Folklorshunoslikda esa xalq og‘zaki adabiyotidagi maqol, qo‘shiq, ertak, doston kabi janrlarning o‘ziga xoslik tomonlari tadqiq etiladi. Ammo qaysi shaklda yaratilgan adabiyot ekanidan qat‘i nazar har bir yo‘nalishdagi yutuqlar va kashfiyotlar adabiyotshunoslik ilmi taraqqiyotiga qo‘shilgan hissa sifatida baholanaveradi.

Kalit so‘zlar: an‘analar, madaniyat, jamiyatni tushunish, folklorshunoslikning asoslari, latifalarning tarixiy rivojlanishi tilni o‘rganish

Kirish. O‘zbek folklorshunosligi xalqimizning boy og‘zaki ijodiyoti, jumladan, latifa janrini o‘rganish va saqlash bilan shug‘ullanadi. Latifalar o‘zbek xalqining ruhini, dunyoqarashini, qadriyatlarini, urf-odatlarini, hayot tarzini, ijodiy qobiliyatini va tilining boyligini aks ettiradi. Ushbu maqolada latifalarning o‘zbek folklorshunosligida o‘rganilishi tarixi, uning bosqichlari, asosiy tadqiqotchilar va latifalarning o‘zbek xalqi hayoti va madaniyatida tutgan o‘rni muhokama qilinadi.

Afsonalar mazmunida eng qadimgi uydirma hodisalar, muayyan hudud nomini izohlovchi toponimik ma'lumotlar beriladi. “Kuygan yor”, “Ellik paysa”, “Tuya cho‘kdi”, “Oshoba”, “Qonqus” kabi namunalar ana shunday mavzularni o‘zida aks ettiradi. Folklor ekspeditsiyasi davomida deyarli har bir qishloq, buloq, tepalik, suv manbalari haqida hayratomuz afsonalarni yozib olish imkoniyatiga ega bo‘lganmiz. Ertaklardan farqli o‘laroq ularda syujet tizimining barqarorligi kuzatilmaydi. Ularning mavzu yo‘nalishini uchga bo‘lib tahlil qilish mumkin:

1. Sof mifologik afsonalar.
2. Tarixiy voqea-hodisalarni izohlovchi afsonalar.
3. Mahalliy hududlardagi geografik nomlar bilan bog‘liq afsonalar.

Afsonalar badiiy ijodning dastlabki namunasi sifatida odam qalbida ishonch tuyg‘usini hosil qilishga, har bir insonning o‘z qobiliyati, harakati natijasida baxtini topishi mumkinligiga umid paydo bo‘lishiga xizmat qilgan. Masalan, qadimdan taqdir tushunchasi odamlarning ongida mavjud bo‘lgan. Har bir ko‘ngilsiz mushkulotni odam taqdir, deb qabul

qilgan. Ammo shunday afsonalar borki, ularda inson taqdiri uning o‘z qo‘lida ekani ta’kidlanadi. Ya’ni inson xatti-harakati, niyati, ayniqsa, keskin qarori bilan qismatida o‘zgarish yasashi mumkinligi uqtiriladi.

Xullas, afsonalar mazmun jihatdan, asosan, axborot yetkazuvchi o‘ta sodda syujetli uydirmalardan tashkil topadi. Ularda ijod qilgan millatning, koinotdagi quyosh, oy, yulduz, sayyoralarning paydo bo‘lishi, geografik nomlarning izohi, turli-tuman tarixiy voqyealar, rasm-rusumlar sharhi o‘zining ifodasini topadi. Qadim zamonlardan ajdodlarimiz o‘z hayotiga tegishli har bir savolga, har bir muammoga, an’ana – udumlarga, hatto o‘zi yashayotgan vatanga ongli munosabatda bo‘lgan va xalq og‘zaki ijodining boshqa janrlari qatori afsonalar vositasida yakuniy xulosasini, tajribasini bildirgan. Folklorshunoslikda afsonalarni tadqiq etish og‘zaki ijod tarixining nazariy va amaliy jihatlarini aniqlash imkonini beradi

Latifalarning o‘zbek folklorshunosligida o‘rganilishi tarixining bosqichlari:

1. Dastlabki Bosqich (XIX asr oxiri - XX asr boshlari):

○ Bu davrda latifalar asosan etnografik va tarixiy jihatdan o‘rganilgan.

○ **Asosiy tadqiqotchilar:**

▪ **Muhammadjon Qodiriy:** O‘zbek folklorining boy materiallarini to‘plagan va tahlil qilgan, “O‘zbek xalq ertaklari” kabi asarlarini yaratgan.

▪ **Abdurahmon Avliyoov:** Xalq og‘zaki ijodining turli janrlarini, shu jumladan, latifalarni o‘rganishga katta hissa qo‘shgan.

○ **O‘sha davrdagi asosiy mavzu:** O‘zbek xalqi hayoti, urf-odatlar, an’analari, qadriyatlar va ijtimoiy tuzilishi haqida ma’lumot olish.

2. Rivojlanish Davri (XX asrning 20-40-yillari):

○ Bu davrda latifalarni ilmiy jihatdan chuqurroq o‘rganish boshlandi.

○ **Asosiy tadqiqotchilar:**

▪ **Fitrat:** “O‘zbek xalq ertaklari” to‘plamida latifalarni ham tahlil qilgan, ularning janr xususiyatlari va tarkibiy tuzilishiga e’tibor qaratgan.

▪ **Abdulla Avloniy:** O‘zbek tilining boyligini, xalq og‘zaki ijodi, shu jumladan, latifalarni o‘rganishda tilshunoslik nazariyalaridan foydalanish zarurligini ta’kidlagan.

▪ **Choriyev:** O‘zbek xalq folklorining turli janrlarini ilmiy jihatdan tadqiq qilgan, shu jumladan, latifalarni tahlil qilishga va ularni tasniflashga e’tibor qaratgan.

○ **O‘sha davrdagi asosiy mavzu:** Latifalarning janr xususiyatlarini aniqlash, ularni tasniflash, tarixiy rivojlanishini o‘rganish.

3. Mustaqillik Davri (1991-yildan hozirgacha):

○ O‘zbek folklorshunosligi yangi bosqichga ko‘tarildi. Latifalarni o‘rganishda ijtimoiy-madaniy va tilshunoslik nuqtai nazarlaridan foydalanilmoqda.

○ **Asosiy tadqiqotchilar:**

▪ **Erkin Atabayev:** “O‘zbek xalq latifalari” to‘plamida latifalarni tahlil qilib, ularning ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatgan.

▪ **Shokirjon Xolmirzayev:** Latifalarni o‘rganishda tilshunoslik nazariyalaridan foydalanib, ularning til xususiyatlarini tahlil qilgan.

▪ **Tursunboy Abdurahmonov:** O'zbek folklorshunosligi bo'yicha ko'plab kitoblar va maqolalar yozgan, latifalarni o'rganish va saqlashda kattta hissa qo'shgan.

○ **O'sha davrdagi asosiy mavzu:** Latifalarni o'rganishda yangi usullar va nazariyalarni qo'llash, latifalarning zamonaviy jamiyatda tutgan o'rnini tahlil qilish, ularning ijtimoiy-madaniy va tilshunoslik jihatlarini o'rganish.

Latifalarning O'zbek Xalqi Hayoti va Madaniyatida Tutgan O'ri:

1. **Kundalik hayot:** O'zbek xalqi orasida latifalar doimiy ravishda ishlatiladi. Ular muloqot jarayonida kayfiyatni ko'tarish, bir-birini xursand qilish, hayotning og'irliklarini yengillashtirish, ijtimoiy va siyosiy masalalarni muhokama qilish va fikr almashish uchun ishlatiladi.

2. **An'analar:** Latifalar o'zbek xalqining an'alarida muhim o'rin tutadi. Masalan, to'y, marosimlar, bayramlar, oila hayotining har xil voqealarida latifalar ishlatiladi.

3. **Madaniyat:** Latifalar o'zbek xalqining madaniyatini, urf-odatlarini, qadriyatlarini, tarixini, dunyoqarashini va tilning boyligini aks ettiradi. Ular o'zbek xalqining ijodiy quvvati, aql-idrokini, hazil-mutoyibasini va kulgiga munosabatini ko'rsatib beradi.

4. **Ta'lim:** Latifalar bolalarni turli tuman mavzularda fikrlashga, ijodkorlikni rivojlantirishga, tilning boyligini tushunishga va ijtimoiy munosabatlarni o'rganishga yordam beradi.

Latifalarni O'rganishning Ahamiyati:

1. **Madaniyatni saqlash:** Latifalarni o'rganish o'zbek xalqining madaniy boyligini saqlashga yordam beradi. Ular xalqimizning tarixiy xotirasini, an'alarini, urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettiradi.

2. **Tilni o'rganish:** Latifalar o'zbek tilining ijodiy imkoniyatlarini, so'z o'yinlarini, idiomalarini, majoziy ma'nolarini va tilning boyligini namoyish etadi.

3. **Jamiyatni tushunish:** Latifalarni o'rganish jamiyatning ijtimoiy tuzilishini, muammolarini, qoidalarini va odamlarning xatti-harakatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

4. **Xalqning ruhini anglash:** Latifalar o'zbek xalqining ruhini, dunyoqarashini va hayotga munosabatini aks ettiradi. Ular xalqimizning ijodiy quvvati, aql-idrokini va kulgiga munosabatini ko'rsatib beradi.

Agar afsonalarda ro'y berishi mumkin bo'lmagan hodisalar hikoya qilinsa, rivoyatlardagi voqealar, ko'pincha, tarixiy shaxslar, taniqli allomalar, davlat arboblarning hayotlaridagi muayyan lavhalar yuzasidan xabar beradi. Ba'zan bir voqeani eshitganimizda, uning aynan ro'y berishiga to'liq ishonamiz, ba'zan alohida fantastik tasvirdan xoli bo'lsa ham hikoyaga ishonmasligimiz mumkin. Shuning uchun afsona va rivoyat o'rtasida keskin farqni belgilash qiyin kechadi. Har holda ko'p yillik tajribadan kelib chiqib aytish mumkinki, ishonilgan voqeani rivoyat, ishonish mumkin bo'lmaganini afsona deb qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Chunki mazmun, syujet tizimi jihatdan afsona va rivoyatlarning farqi bo'lmaydi. Faqat rivoyatlar tarixiy dalil, isbot ildiziga ega hisoblanadilar.

Rivoyatlar o'zida aks ettirgan voqea bayoniga ko'ra afsonalar kabi epik jinsga mansubdir. Ular hajm jihatdan qisqa bo'ladi. Matn hajmi qisqa, ifodalangan voqea

lavhalari son jihatdan chegaralangan. Badiiy tasvirga ortiqcha urg‘u berilmaydi, chunki ularda voqea bayoni ustuvor hisoblanadi. Mazmun yo‘nalishiga ko‘ra tarixiy voqealar, ularda ishtirok etgan shaxslar jasorati yoki xiyonati asosida yoki yurtimiz viloyatlaridagi o‘rin-joylarning nomlanishini izohlash maqsadida yaratilgan rivoyatlarga bo‘linadi.

Xulosa. Latifalarning o‘zbek folklorshunosligida o‘rganilishi tarixi xalqimizning boy og‘zaki ijodiyoti va madaniyatini tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotlar o‘zbek xalqi hayotining turli tomonlarini, ularning ijodiy qobiliyatini, dunyoqarashini va tilining boyligini o‘rganishga imkon beradi. Latifalarni o‘rganish orqali biz o‘zbek xalqining ruhi va madaniyati haqidagi bilimlarimizni kengaytiramiz va uni kelajak avlodlarga yetkazamiz.

ADABIYOTLAR:

1. "O'zbek Xalq Ertaklari" (Muhammadjon Qodiriy)
2. "O‘zbek Xalq Folklori" (Choriyev)
3. "O‘zbek Xalq Latifalari" (Erkin Atabayev)
4. "O‘zbek Folklorining Zamonaviy Muammolari" (Shokirjon Xolmirzayev)
5. "O‘zbek Folklori: Tarix va Zamonaviylik" (Tursunboy Abdurahmonov)
6. "O‘zbek Folklorshunosligining Tarixi va Zamonaviy Davri" (Mavzu bo‘yicha ilmiy kitob)